

Відгук офіційного опонента

доктора психологічних наук, професора Потапчука Євгена Михайловича
на дисертаційну роботу Умеренкової Наталії Федорівни «Психологічні
особливості комунікативної поведінки дружин у сім'ях комбатантів», подану
на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук
за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія, психології соціальної
роботи»

Практика свідчить, що сім'я відіграє важливу роль в житті як окремої особистості, так і всього суспільства. Вона задовольняє потреби її членів та покликана виконувати низку функцій. Ці дві функції набувають особливого значення, коли ми ведемо мову сім'ї, чії члени приймали участь у бойових діях. Адже, як свідчить практика, багато хто з них повертається додому дещо іншими (чужими, агресивними, надломленими та ін.). Як результат ейфорія рідних людей від повернення демобілізованого військовослужбовця може змінюватися на глибоке розчарування. Рідня буває просто не готова до такого розвитку подій і часто губиться в цих ситуаціях.

Звідси виникає потреба у теоретичному та емпіричному вивченні цієї проблеми. Саме це і є метою дисертаційної роботи Наталії Федорівни Умеренкової, яка досліджує психологічні особливості комунікативної поведінки дружин у сім'ях комбатантів.

Обрана авторкою тема дисертаційного дослідження набуває особливої актуальності, зважаючи на війну на сході України. Адже через воєнну агресію сусідньої держави понад 390 тис. наших громадян вже стали учасниками бойових дій. У цьому контексті є вельми доречною думка дисертантки, що комунікативна поведінка дружин на різних етапах участі їхніх чоловіків у військових розгортаннях може виступати підтримуючим фактором під час переживання бійцем важких психоемоційних станів, а також у контексті сімейних проблем зумовлювати погіршення морально-психологічного стану

комбатанта, що так само може впливати на виконання ним службово-бойових завдань.

Детальне вивчення дисертаційного дослідження та автореферату свідчить про те, що дисертаційна робота Наталії Федорівни, зважаючи на новизну та перспективність її результатів, є закономірною реакцією на вимоги практики і має важливе значення для збереження та відновлення психічного здоров'я комбатантів.

Заслуговує на увагу вибір та побудова адекватних прийомів і методів теоретичного та емпіричного етапів дослідження, а також детальна організація ситуацій дослідження, процедурних компонентів та комплексу умов, які забезпечують найефективніше проходження учасниками дослідження всіх передбачених процедур.

У процесі свого дослідження здобувачка дійшла висновку, що комунікативна поведінка дружин комбатантів у подружньому спілкуванні містить суб'єктні психологічні особливості (психоемоційний стан дружин) і процесуальні психологічні особливості (інформаційні, інтерактивні та перцептивні складові подружнього спілкування) та включає компонент медіаопосередкованого спілкування. Ресурсну комунікативну поведінку дружин у подружньому спілкуванні визначено як поведінку, яка може покращити психологічний стан дружин і в такий спосіб сприяти покращенню морально-психологічного стану чоловіків.

Дисертанткою визначено психологічні особливості комунікативної поведінки дружин, чиї чоловіки перебувають на різних етапах військових розгортань. У групах жінок, чиї чоловіки виконують завдання безпосередньо в районі ведення АТО/ООС або є демобілізованими ветеранами, – високі показники тривожності та підвищення сприйняття дружинами у подружньому спілкуванні окремих ознак психотравматизації чоловіка і найнижчі показники поділення з чоловіком позитивними емоціями та гармонійності комунікаційних орієнтацій. Для дружин, чиї чоловіки на етапі більше 9 місяців

після АТО/ООС, – характерні найнижчі показники тривожності та найвищі показники гармонійності; на етапі 4-8 місяців після АТО/ООС – дещо підвищені показники тривожності, що пов'язано з вищими показниками сприйняття дружинами окремих ознак психотравматизації чоловіка у подружньому спілкуванні.

Автором досліджено та з'ясовано психологічні особливості ресурсної комунікативної поведінки дружин комбатантів у подружньому спілкуванні, які полягають у гармонійності комунікаційних орієнтацій, що пов'язані з поділенням емоціями. Це важлива модель поведінки шлюбних партнерів, що виявляється через сімейні ролі «порадника», «співрозмовника», «розрадника».

Особливої уваги та схвалення заслуговує розроблена дисертанткою модель ресурсної комунікативної поведінки дружин у сім'ях комбатантів. Вона спрямована на покращення психологічного стану дружин та через подружнє спілкування сприяти покращенню морально- психологічного стану комбатантів; орієнтована на задоволення потреб і розв'язання проблем як дружин, так і чоловіків; у своїй основі спирається на активізацію внутрішніх ресурсів саморегуляції дружин та залучення зовнішніх соціальних ресурсів підтримки спільнот.

Загалом, наукова новизна дисертаційного дослідження сумніву не викликає. Дослідницею вперше: виявлено психологічні особливості комунікативної поведінки дружин у подружньому спілкуванні на окремих етапах участі комбатанта у військових розгортаннях: зниження гармонійності комунікаційних орієнтацій у подружньому спілкуванні й підвищення тривожності дружин, чиї чоловіки безпосередньо виконують завдання у районі ведення бойових дій та у дружин ветеранів; підвищення гармонійності комунікаційних орієнтацій і зниження показників тривожності у спілкуванні дружин чоловіків, які більше 9 місяців після АТО/ООС; підвищення показників сприйняття дружинами окремих ознак психотравматизації чоловіка у подружньому спілкуванні та показників особистісної тривожності дружин

чоловіків, які перебувають на етапі 4-8 місяців після АТО/ООС. Крім того, дисертанткою *визначено* зміст і побудовано модель ресурсної комунікативної поведінки дружин у сім'ях комбатантів як такої, що може покращити психологічний стан дружин та через подружнє спілкування сприяти покращенню морально- психологічного стану комбатантів; орієнтована на задоволення потреб і розв'язання проблем як дружин, так і чоловіків; у своїй основі спирається на активізацію внутрішніх ресурсів саморегуляції дружин та залучення зовнішніх соціальних ресурсів підтримки спільнот; *виявлено* психологічні особливості ресурсної комунікативної поведінки дружин комбатантів у подружньому спілкуванні, які полягають у гармонійності комунікаційних орієнтацій, що пов'язані з поділенням емоціями; ефективності саморегуляції і зниженні особистісної та реактивної тривожності; спрямованості копінг-стратегій насамперед на розв'язання проблем; прояві високого рівня рефлексії; *розроблено* стратегії розвитку ресурсної комунікативної поведінки дружин комбатантів: 1) покращення зовнішніх ресурсів (шляхом підвищення проактивності формальних інстанцій у наданні системної фахової допомоги); 2) забезпечення зростання внутрішніх ресурсів (шляхом підвищення рівня саморегуляції копінг- стратегій та рефлексії) на різних етапах участі комбатантів у військових розгортаннях; *розроблено* комплекс засобів розвитку ресурсної комунікативної поведінки дружин комбатантів: трьохетапний формат групової психосоціальної роботи; медіапсихологічні засоби саморегуляційного та психоедукаційного спрямування; структурно-організаційні засоби – рекомендації з вдосконалення існуючої системи соціально-психологічної підтримки сімей комбатантів у військових формуваннях.

Крім цього, здобувачкою уточнено поняття вторинної психотравматизації дружин комбатантів як травматизації, що проявляється у прямому зв'язку між тривожністю дружин і сприйняттям дружинами ознак психотравматизації чоловіка у подружньому спілкуванні; поняття

комунікативної поведінки у подружньому спілкуванні дружин у сім'ях комбатантів як процесу передачі інформації між членами подружжя (у тому числі медіаопосередкованого), що має інформаційну, інтерактивну й перцептивну складові подружнього спілкування та містить складову суб'єктивних емоційних станів дружин.

Дисертаційна робота має чималу практичну значущість, яка полягає у можливості використання комплексу засобів розвитку ресурсної комунікативної поведінки дружин комбатантів та розробленої анкети у вітчизняній системі соціально-психологічної підтримки сімей військовослужбовців і ветеранів. Запропонована система соціально-психологічної підтримки сімей комбатантів сприятиме вдосконаленню соціально-психологічної роботи із сім'ями військовослужбовців, зокрема підрозділів, які надають соціальну та психологічну підтримку військовослужбовцям і членам їхніх сімей, соціальних служб органів місцевого самоврядування, у роботі волонтерів. Програма та основні положення дослідження можуть бути використані в системі професійної підготовки військових психологів та капеланів.

Методологічне та теоретичне обґрунтування вихідних положень дослідження, використання комплексу взаємодоповнюючих методів дослідження, адекватних його меті та завданням, сутнісний аналіз емпіричного матеріалу, забезпечили вірогідність і надійність результатів дисертаційного дослідження здобувача.

Щодо оформлення дисертації та автореферату, то воно відповідає державному стандарту згідно з «Порядком присудження наукових ступенів».

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел із 296 найменувань (з них 141 іноземною мовою) та 15 додатків. Загальний обсяг роботи – 370 сторінки, основний зміст роботи викладено на 190 сторінках. Дисертація

містить 19 таблиць та 16 рисунків.. У змісті дисертації дотримано систематичності та каузальної послідовності викладу фактів і внутрішньої логіки їх висвітлення. Обсяг основного тексту відповідає вимогам, що висуваються до мінімального об'єму кандидатських дисертацій.

Основні результати дослідження знайшли своє відображення у 14 публікаціях, серед яких 5 статей – у наукових фахових виданнях, включених до переліку МОН України, з них 2 статті – у міжнародних наукових виданнях, що індексуються наукометричними базами, 9 публікацій – апробаційного характеру.

Вивчення дисертаційної роботи та автореферату дозволяє зробити висновок про високу ступінь обґрунтованості наукових положень та висновків. Водночас, необхідно висловити деякі пропозиції та зауваження:

1. Зважаючи на те, що сім'ї комбатантів, як і будь-які інші сім'ї, не позбавлені нормативних та ненормативних сімейних криз, варто було б у процесі теоретизації предмету дослідження здійснити аналіз впливу на комунікативну поведінку дружин комбатантів сімейних криз.

2. Викликають глибокий інтерес запропоновані авторкою стратегії і засоби розвитку психологічних особливостей ресурсної комунікативної поведінки дружин комбатантів. Проте, було б доречним акцентувати увагу на формуванні груп дружин комбатантів з врахуванням наявних у їх сім'ях порушень звичних способів функціонування (важка хвороба члена сім'ї, домашнє насильство, ревності, повторний шлюб тощо). Це сприяло б кращому забезпеченню зростання внутрішніх ресурсів (шляхом підвищення рівня саморегуляції дружин комбатантів з комплексним урахуванням як специфіки етапу військового розгортання, на якому перебуває комбатант, так і стану його сімейної системи).

3. Дисертаційне дослідження тільки виграло б, якби здобувачка, опираючись на результати дослідження, розробила *практичні рекомендації*

дружинам комбатантів як суб'єктам ефективної комунікативної поведінки у процесі подружнього спілкування.

4. У загальних висновках до дисертації доцільно було б більш детальноше подати результати виконання четвертого завдання щодо розробок стратегії і засобів розвитку ресурсної комунікативної поведінки дружин у системі соціально-психологічної підтримки сімей комбатантів.

Однак, викладені зауваження не мають принципового характеру і не знижують цінності наукового дослідження, його науково та практичного значення. Дисертаційна робота є завершеною працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати.

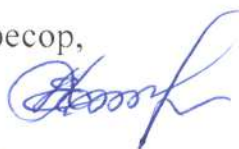
За актуальністю теми, а також ступенем новизни й обґрунтованості дисертаційна робота Умеренкової Наталії Федорівни «Психологічні особливості комунікативної поведінки дружин у сім'ях комбатантів» повністю відповідає вимогам щодо присудження наукових ступенів, що висуваються до здобувачів наукового ступеня кандидата психологічних наук, а здобувач заслуговує присудження їй наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.05 – соціальна психологія, психології соціальної роботи.

Офіційний опонент

Завідувач кафедри практичної психології та педагогіки

Хмельницького національного університету

доктор психологічних наук, професор,

Є. М. Потапчук

«15» березня 2021 р.

Підпис Потапчука Є. М. засвідчую:
проректор з наукової роботи,
доктор технічних наук, професор

О. М Синюк.